

Fábri György

A két kultúra és a harmadik: természettudomány, bölcsészet a médiakommunikációban – a Mindentudás Egyeteme tapasztalatai alapján *Tudomány és média találkozása*

A tudományos tematikák mindenkori, hol termékeny, hol nyilvánvalóan felesleges betűtermeléshez vezető hatása volt egy-egy felvetésnek a lehető legtöbb területen történő vizsgálata. A „két kultúra” téma különösen alkalmas lehet mondvacsinált összefüggés-keresésekre – így táplálva az önmagában tudományelméleti vagy kultúrtörténeti szempontból sem újszerű megközelítés továbbélését.

Mégis indokoltnak látszik a természet- és társadalomtudományok médijelentétének különbözőségeit releváns kérdésnek tekinteni. Elsőben is egy igen egyszerű okból: merthogy az alkalmas méretű és minőségű mintát kínáló Mindentudás Egyeteme programban szembeszökő a tudományszakok keltette közönségérdeklődés és médiahatás eltérése. Az pedig még inkább érdekessé teszi a jelenséget, hogy a magyar médiakultúra rendkívül egyoldalú literátus/humán irányultságával éppen ellentétes módon, kifejezetten a reáliák iránt mutatkozik jelentősen nagyobb figyelem és pozitív visszajelzés.

Jelen tanulmány a tudomány és média találkozásának esettanulmányaként elemzi a Mindentudás Egyeteme elmúlt négy évét. Ennek indokoltságát mindenekelőtt az támasztja alá, hogy maga a program kifejezetten média-orientált kezdeményezés, melynek felépítésében, működésében és hatáselemzésében is meghatározóak a médiaképesség szempontjai. Természetesen ez többször is kritikákat kapott a tudományos közösségen belül, melyek összefoglaló megválaszolása egyben informatív lehet a médiahatás bemutatáshoz is.

Ugyanis első pillantásra, különösen a 19–20. századi intézményesült tudós-szerepek számára egyáltalán nem magától értetődő, hogy jogosult-e a laikus közönséggel való kommunikáció közegében nyújtott teljesítményt komolyabb mértékben figyelembe venni a tudományos tevékenység értékelésekor. Persze, mindig is voltak tudós sztárok, azonban a kevés számú vitathatatlan szakmai tekintélyen kívül (mint Einstein, a Curie-házaspár, Dawkins) őket jobb esetben is a tudományból kirándulóknak járó elnézéssel sorolták be exhibicionistáknak.

Az elmúlt két-három évtized fejleménye a fejlett gazdaságok kutatói világában, hogy a tudomány medializálódása egyre inkább teret nyert a kutatás-menedzsmentben, a kutatások társadalmi pozícionálásában¹. Egyre kevésbé teheti meg egy-egy tudományos intézmény, kutatásban érdekelt tudós, hogy ne jelenjen meg a médiában, hiszen finanszírozása, munkájának társadalmi elfogadása/támogatása érdekében azon a csatornán is igazolnia kell tevékenysége értékességét, amely leginkább monopolizálja a döntéshozók tájékozódását – ez pedig a tömegkommunikáció². Erre az elvárásra válaszolt a tudományos intézményrendszer a *Public Understanding of Science* megerősítésével³.

A Mindentudás Egyeteme elindításakor is ez volt az akadémiai kezdeményezés kiinduló gondolata: az új prezentációs és tájékoztató formáknak való megfelelés hatásainak teoretikus végiggondolása és gyakorlati érvényesítése. Előbbit testesíti meg a Nyíri Kristóf akadémikus által ösztönzött kutatás- és megvalósított médiaforma, a tudomány enciklopédikusságának újraformálódása és ennek prezentációja a Magyar Virtuális Enciklopédia képében⁴. Az infokommunikációs eszközök hatásának régóta folyó kutatásai az MTA Filozófiai Kutatóintézetében még elsősorban az internet és a mobiltelefon alkalmazásának következményeit tárták fel, a Mindentudás Egyeteme megalkotásakor azonban már a tömegmédia, hangsúlyozottan pedig a televízió vált központi kérdéssé.

A tudományos tartalom médijelenlétének hatékonysága, sikeressége szempontjából áttekintve a televíziós médiakultúra jellegzetességeit, leginkább a vizuális kultúra trend-függősége az a tényező, ami a tudományprezentáció képiségeivel kapcsolatosan alkalmazkodási kihívást jelent. Továbbá itt a gyártói érdekek és a divathullámok összekapcsolódnak, vagyis a tudományos kommunikációs kultúrára amúgy is csak nagy mérték-tartással rászabadítható vizuális elvárások még komolyabb fenntartással kezelendők.

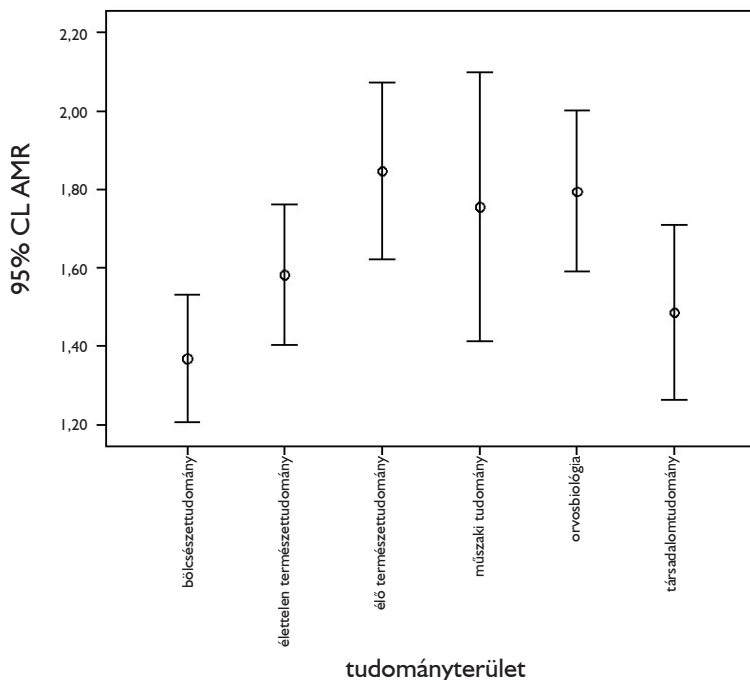
A magyarországi médiaipar jellemzői⁵ a tudomány megjelenítésének kerekeit is nagyban meghatározzák. A közönség médiakörnyezete totalizálódik, a népszerűség körében mit sem csökken a televíziózással töltött idő (érdekes/bíztató tendencia ugyanakkor, hogy különösen a fiatal értelmiségi/menedzser csoportokban megfigyelhető az elfordulás a jelenlegi médiakínálattól). Ez együtt jár a médiapiac koncentrációjával, vagyis a tulajdonosi/döntéshozói pozíciók tömörülésével. A kereskedelmi televíziózásban a verseny-spirál egyértelmű lejáratot mutat: a versengő csatornák színvonalban, igényességben, eredetiségben egyaránt egymás alá ígérve alakítják kínálatukat (ez pedig nem az 'elit versus tömegkultúra' régi huzakodásban érhető tetten, hanem éppen a tömegkultúrán belül – erre volt botrányos példa a 2006. évi nyári labdarúgó-világbajnokság minősíthetetlen televíziós közvetítése Magyarországon). Ami pedig a versenyt illeti, a magyar televíziós átverés-shownak éppen a legfontosabb jellegzetessége a valóságos választék hiánya, a lefedettség/hozzáférhetőségek egyenlőtlensége és a piacot uraló két kereskedelmi csatorna érdemi alternatívát arcpirítóan mellőző műsorpolitikája. A médiakultúrában mindezzel szemben két tényező jelentene ellensúlyt – azonban a versenymoderálásra hivatott közszolgálati televíziózás valahogyan kiiktatózott a fajsúlyos versenyzők közül, az „eredeti televíziós tőkefelhalmozás” pedig jórészt mentes maradt a szakmai beágyazódástól, akár a műsorkészítőket, akár az üzletág irányítóit tekintjük.

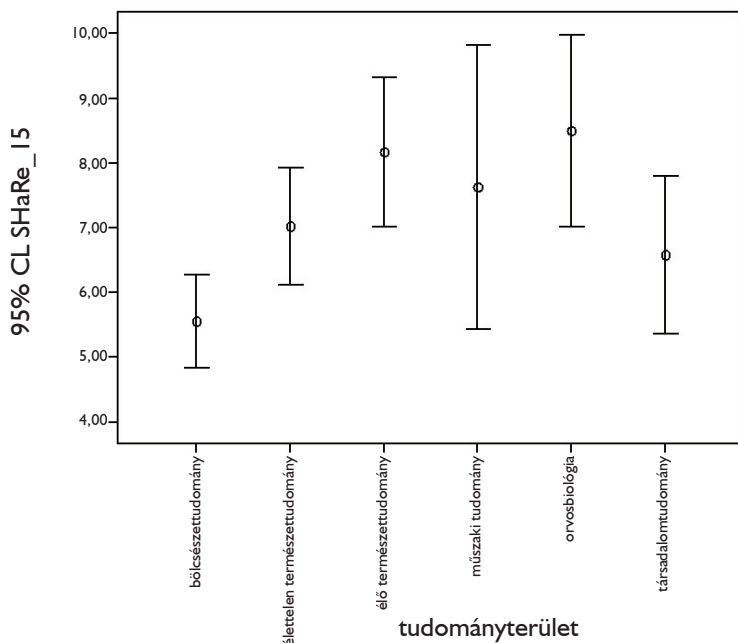
A tudományos tartalom számára perspektívát kínálhat a digitális televíziós technológia térnyerése. Ez a sávzélességek sokszorozásával, valamint az interaktív, tudatosabb nézőt feltételező/szocializáló megoldásaival esélyt adhat az értékelvű tartalomnak – ez azonban ma még nem a Mindentudás Egyeteme elemezhető jelene, hanem a továbbvitelének lehetséges útja (amely út az információs szegregációt felerősítő hatása okán korántsem annyira szivárványos a társadalmi kohézió és értékorientáció szemszögéből, mint amilyenek némely médiateoretikusok a jövő televíziózását látatják.)

A médiaviszonyok és a tudományos tartalomszolgáltatás interferálása tehát óhatatlanul olyan tudománykommunikációs megoldások kifejlesztését igényelték a Mindentudás Egyetemén, amelyek jelentősen eltérnek mind a természet-, mind a társadalomtudományokban megszokottaktól. Ezért is volt egyszerűbb azonosan kezelni a tudományszakokat, így ma könnyebben vehetőek össze az eltérő tapasztalatok.

A különbségek már az előadások előkészítésekor is megfigyelhetők. A produkció szempontjából kiemelkedő jelentőségű illusztrációs bázis megszólása abszolút számban is jelentősebb, mint a tematikus arány, kvalitatív szempontból pedig még szembeszökőbb a különbség: az érdeminek tekinthető illusztrációkat tekintve jelentősen eltolódik a túlsúly a természettudományok javára. Kevésbé egzakt adat, de egyértelmű tapasztalat a természettudós előadók jóval nagyobb fogékonysága az előadást mozgalmasabbá, nézhetőbbé, metaforikusabbá tevő elemek alkalmazására. Mindez visszaigazolható a fókuszcsoportos, illetve kérdőíves nézői kutatásokban is: az orvosbiológiai, klasszikus fizikai, molekuláris kémiai és műszaki előadások népszerűsége, elismerése messze megelőzi a bölcsészeti vagy társadalomtudományi előadásokét.

A televíziós nézettségi adatokból még plasztikusabban körvonalazódik ez a különbség. Az átlagos nézettségeket, illetve közönségarányokat egy utas variancia analízissel hasonlítottuk össze⁶. Előzetesen közöljük az egyes tudományterületek átlagos nézettségi adatait kiegészítve az adatok ingadozását kifejező konfidencia intervallumokkal (CL=95%).

Az elvégzett ún. ANOVA elemzés erősen szignifikánsnak mutatkozott mind az össznézőszám (AMR), mind az éppen televíziót nézők (SHaRe) esetében. Vagyis, bizonyos tudományterületek átlagos adatai a véletlen hibánál jobban eltérnek, tehát köztük szisztematikus különbség van. Az utóelemzés megmutatta, hogy a szignifikáns eltérések mögött a bölcsészettudományok átlagának szignifikánsan alacsonyabb volta áll az orvostudományok és az élő természettudományok átlagaihoz képest. Hasonlóan érzékletes adat, hogy a Mindentudás Egyeteme legnézettebb hús előadása között mindössze egy bölcsészettudományos témát találunk.

A tudományszakok kultúrájának különbözőségeire utalnak más sajátosságok is. Ilyen például a szakemberek érdeklődésének mértéke. Egy-egy Mindentudás Egyeteme előadás szakmai reprezentáció is, az adott tudományterület, illetve érintett intézmények képviselői (nyilvánvalóan nem az ismeretszerzés szándékával, hanem a kollegiális érdeklődés miatt) személyesen is nagy számban vesznek részt az előadásokon. Nos, a regisztrációk, illetve jelenléti ívek tanúsága szerint ez sokkal inkább jellemző a természettudományos tudósok esetében, míg a bölcsészeknél különösen

alacsony, de a társadalomtudósoknál sem éri el az átlagos szintet. Ugyancsak a tudományszakok kultúrájának eltérésére utal az előadók interdiszciplináris nyitottságának mértéke. Alig volt olyan természettudományos tárgyú előadás, amely ne tartalmazott volna bölcsészeti/társadalmi kitekintést (a természettudományokon belüli kapcsolatok megmutatása természetszerű volt), a másik irányból ez már inkább ritkaság-számba ment.

A Mindentudás Egyeteme tapasztalatai alapján tehát jelentősen különbözik a természettudományos és a társadalomtudományi reprezentáció a médiakultúra közegeiben. A továbbiakban amellet fogok érvelni, hogy ennek elégséges magyarázatát szolgáltatathatják a tudománypolitikai és tudományszociológiai tényezők. Azonban mindez „Ockham borotvája” elvének megsértése vagy bármiféle túlerőltetés nélkül kínál lehetőséget néhány tudományelméleti felvetés megfogalmazására is –, amelyek alkalmasak lehetnek a tudománykommunikáció jelentőségének továbbgondolására.

Tudománypolitikainak nevezem azokat a szempontokat, amelyek a tudomány közösségi pozícióiból értelmezhetőek. Ilyen mindenekelőtt a magyarországi műveltségkép és média-recepció sajátossága. Fentebb már utaltam a literátus hagyományok szerepére. Az általános műveltség⁷ fogalomkörébe ennek nyomán sokkal inkább beletartoznak az irodalmi/anyanyelvi/történelmi jellegű ismeretek, mint a természetismereti, természettudományos és műszaki innovációs tudáselemek. Másképpen fogalmazva: vaskos műveletlenségnek számít nem tudni, ki írta a Nemzeti dalt, de vállveregző biztatást vált ki, ha valaki közli, hogy fogalma sincs az Ohm-törvényről vagy mindig gyenge volt matematikából. Pedig miért is volna magától értetődő a műveltségképnek ez az egyoldalúsága? Hiszen akár identitásképző, akár hasznossági, akár világismereti funkciót tulajdonítunk a műveltségképnek, a bölcsészeti ismeretek dominanciája semmiképpen sem ab ovo adott. Inkább nagyon is konkrét politika-és társadalomtörténeti eredetű, fennmaradása pedig jól körülhatárolható csoportérdekekhez és ideológiai pozíciókhoz köthető.

Mindez még szélsőségesebben jelentkezik a média tematizálásában. A természettudományos műveletlenség és affinitás-hiány paralízise még megdöbbentőbb, ha a médiafogyasztók érdeklődési preferenciáival vetjük össze. Ugyanis a felmérések alapján a magyar lakosság kiemelten fogékony a tudományos témákra, ezen belül pedig lényegesen magasabb a természet-

tudományos témák népszerűsége. Eközben a közbeszédet uraló televíziós műsorfolyamban vagy a közösségi ügyek napirendjén rendkívül nagy túlsúllyal néhány társadalomtudományi téma található. A média tükrében a társadalomtudós véleménye az érdekes – eközben a közönség nagyobb arányban keresi a természettudományos/műszaki problémákra a választ.

Az ellentmondás érzékelteti a média-munkások műveltségi korlátait is, de témánk szempontjából fontosabb, hogy miképpen befolyásolja a tudományos prezentációk megjelenési lehetőségeit. A műsorszerkezetet áttekintve, valamint a tudományos műsorok és témák televíziós menedzselésének tapasztalatai alapján elmondható, hogy a természettudományok képviselői jelentős kisebbségben vannak. Másképpen: néhány kivételtől eltekintve (ezek között a több évtizedes hagyományú Delta emelendő ki) szinte nincs találkozási pont ezen két kultúra között a magyar televíziózásban. Egymásra hatásuk így alig mutatható ki. Mindezzel kialakult a közönségigény mesterségesen előidézett kielégíthetlensége, ami érthetően felfokozottá tette a várakozást a természettudományos előadások iránt.

A médiahatás másik eleme már átvezet a tudományszociológiai, vagyis a tudományos működésen belüli tényezőkhöz. A társadalomtudományi teljesítménnyel szembeni mérce ugyanis e médiaközeg hatására sokkal kevésbé ösztönző. A szoros összegabalyodás az ún. médiaelittel inkább teret ad az informális, szakmai közelítésekben szegényebb (pl. ideológiai, csoport-hovatartozásban gyökerező vagy éppen divatfüggő) hatásoknak, mint a média-beágyazódással kisebb mértékben rendelkező természettudományok esetében.

A teljesítményértékelés tudományon belüli dinamikája vélhetően általánosabban is meghatározza a tudományos médiaprodukciónk Mindentudás Egyetemén mutatkozó eltéréseit. A prezentációs elvárások és a szűkebb intézményi-szakmai körön kívüli (különösen pedig a nemzetközi) mércék a hazai természettudományos karrierekben régóta a napi kutatói munka természetes részét képezik. Ugyan felesleges volna a kizárólagosan objektív tudományos értékítéletek illúziójával körülvenni az utóbbiakat, annyi azonban biztos állítható, hogy a saját referenciakörön kívüli helytállás kényszere igen ösztönzően hathat a „fellépésekre”.

Összegezve tehát, a „két kultúra” feltűnő különbözőségére a tudományos ismeretközvetítés egyik leghatásosabb programjában, a Mindentudás Egyetemén, elégséges magyarázatot találhatunk olyan, alapvetően a tudomány-

művelés külső, illetve szociológiai tényezőivel, mint a tudósok szocializáltsága, valamint a médiaközeg sajátosságai. A tétel ellenpróbája pedig éppen, hogy a szubsztanciális egybeesést mutatja: a számos kiváló és tökéletesen médiaképes, nagy közönségikert arató bölcsészeti előadás példázza a tudományos ismeret és ismeretközlés diszciplináris függetlenségét.

Még szerencse, hogy így van: hiszen a Mindentudás Egyeteme korábban jelzett alapvető célkitűzései között első helyen a tudomány egységességének, enciklopédikusságának demonstrálása, megvalósítása áll. E mögött világos tudományfilozófiai álláspontot fogalmaztunk meg a Mindentudás Egyeteme szellemi műhelyében: a posztmodern és a tudomány-szkeptikus főárrammal szemben a hálózatos tudományszervezet, a kommunikációképes kutatás és az igazságérvényre igényt tartó tudományosság elemeiből összeálló tudományos racionalitás lehet esélyes szellemi irány. Ennyiben többünk számára a program szándékolt eredménye: a tudományos kommunikáció konzervatív forradalma: a autoritás, racionalitás és egységesség komplexitásának újraformálódása⁹.

A Mindentudás Egyeteme médiastratégiája is erre a megközelítésre épül: konzervatív, meritokrata elvek alapján felépített tartalom kap teljes körű médiajelenlétet, amelyet versenyképes média-technológiával valósítunk meg – miközben az egydimenziós média-mércét, vagyis a tömegnézettség misztifikálása helyett a közönséget többdimenziós, osztott referencia-közegnek tekintjük. Ebben a médiaprogramban a személy (a szereplő tudós) önértéke nem csupán eltűrendő kellemetlenség, hanem a „termék” egyik legfontosabb attribútuma, ami eleve más műsorkészítési folyamatot feltételez. A konzervatív értékeltetés és a médiaképes megjelenítés adta dinamika formálja a műfajt, egyben pedig a tudományos ismeretek jellegzetességeiről való felfogásunkat is tükrözi. Eszerint az autoritás fogalmának központi jelentősége az ismeretszerzésben áthatja az információ és tudás, információszerzés és tudásszerveződés egymáshoz való viszonyának értelmezését. A hitelesség követelménye, a megismerési sémák szerepe pedig kiterjeszhető a tudományos tudás létrejöttének és kommunikálásának aktusaira is.

A tudománykommunikáció tehát kényszer is, de egyben esély⁹: a tudomány és a laikusok viszonyának radikális átalakulása nem csupán külsődlegesen hat vissza a tudományra, hanem egyebek között a tudományszakok egységének újraformálódását is lehetővé teszi, a medializáltság és az infokommunikáció eszközrendszerével. A digitális tér sajátosságainak kihasználása az ismeretek

újszerű összekapcsolódásaiban új utakat nyit az inter- és multidiszciplináris érdeklődés és értelmezés számára. A felhasználóbarát megvalósítás nem csupán a laikus tájékozódást segíti, hanem a tudós szemléletét is alakítja, ösztönzi. A médiaigények homogenizáló ereje ugyancsak egymás felé tereli a szaktudósokat. Az pedig, hogy a sokféle tudományos irányultság egységes brand alatt jelenik meg, óhatatlanul összerendeződésre ösztönöz.

A hálózatos kutatásszervezet mostanára a tudomány leginkább alkalmas szerveződési formájává vált, amely menedzsment-oldalról támogatja a (történeti vagy mesterséges, de mindenképpen kényszeredettnek tűnő) tudományterületi határok légiesítését. Nem könnyű a sokféle szervezeti érdekek megtámogatott diszciplináris megosztottságot meghaladni – személyes affinitások és tudománypolitikai elszánás jó időben történő találkozását segítheti ebben a kommunikáció igénye. Ha pedig ez a kommunikáció képes a természet- és társadalomtudományok közös értékvilágát érvényesíteni, azzal a tudomány egységének üzenete kifelé és befelé egyaránt érvényesülhet.

JEGYZETEK

- ¹ Erről részletesebben lásd in: Fábri György: Az Akadémia és a Mindentudás Egyeteme. *Világosság* 2002/10–12. p 8–14
- ² A tudományos információkról való tájékozódásban a média szerepéről lásd: EUROBAROMETER 2003, illetve 2005.
- ³ A folyamatot részletesen bemutatja: *A tudományos kívül és belül* – szerk.: Mosoniné Fried Judit és Tolnai Márton, Budapest, 2005. MTA Kutatásszervező Intézet.
- ⁴ Nyíri Kristóf: A XXI. század tudományrendszere. *Világosság* 2003/3–4 p 5–8, valamint megvalósulásában: www.enc.hu.
- ⁵ Az alábbiakban az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjának kutatási eredményeire és publikációira is támaszkodtam.
- ⁶ Az elemzést Bozsonyi Károly médiakutató végezte a Mindentudás Egyeteme Kht. megbízásából.
- ⁷ A műveltségkép változásáról áttekintést ad Sáska Géza: *Élet és Irodalom* 2002. február 1.
- ⁸ Erről részletesen in: Fábri György: Tudomány és közönség új találkozásai, *Világosság* 2005/1 p 3–15.
- ⁹ A tudománykommunikációs skill-ek terjesztése érdekében készítünk elő tanfolyami, illetve egyetemi képzést az MTA támogatásával.

